

موضوع: تبیین ارزش های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات

چکیده

ثنا نجفی*^۱

ارزش های هویتی زن نشان دهنده ارزشمندی و تنوع فرهنگی و اجتماعی زنان است که تأثیر مهمی در زندگی و کار آنها دارد. این ارزش ها شامل احترام، برابری، آزادی، تربیت و مراقبت، همبستگی و تعاون می شوند. از دیدگاه اسلام و قرآن، زنان به عنوان اعضای ارزشمند و کلیدی جامعه توصیف می شوند و از آنها خواسته می شود که نقش مهم خود را برای تحقق این ارزش ها ایفا کنند. ارزش های هویتی زن از بابت اسلام و روایات این دین، حاکی از پذیرش، احترام، برابری، عدالت، آزادی و تربیت است و زنان را به بهره گیری از این ارزش ها و توسعه شخصی خود تشویق می کند. این ارزش ها نقطه تقاطعی از اعتقادات، فرهنگ، تجربیات شخصی و اجتماعی زنان را تشکیل می دهند و راهنمایی برای سیر زندگی معنوی، اجتماعی و شخصی آنها است. هدف از این تحقیق بررسی تبیین ارزش های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات می باشد. این تحقیق به روش توصیفی، تحلیلی و کتابخانه ای نگاشته شده است. از نتایج این تحقیق می توان به استقلال، انصاف و برابری، خودافشانی و اعتماد به نفس و..... اشاره کرد.

کلیدواژگان: تبیین، ارزش، هویت، زن.

^۱ طلبه پایه ۳، سطح ۲، حوزه علمیه خواهران فاطمیه (س) نقده.

مقدمه

زنان همواره نقش بسیار مهمی در جوامع و فرهنگ‌ها ایفا کرده‌اند و ارزش‌های هویتی آنان اساسی برای توسعه و پیشرفت جوامع می‌باشند. ارزش‌های هویتی زن به عنوان نمایانگر ارزشمندی، توانایی و تأثیر آنان در زندگی شخصی و اجتماعی خود، موضوعی مورد توجه فرهنگ‌ها و ادیان مختلف قرار گرفته است. اسلام به عنوان یکی از ادیان مهم جهان، اهمیت زنان را به عنوان اعضای ارزشمند جامعه و خانواده تأکید کرده و از آن‌ها خواسته است که نقش اساسی خود را در شکل‌دهی به ارزش‌های هویتی خود ایفا کنند.

در این مقاله، به بررسی و تبیین ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی می‌پردازیم. با توجه به تعالیم اسلام و نگرش این دین نسبت به زنان، ارزش‌های هویتی زن از منظر اسلام به عنوان پایه‌های اصلی برای رشد و توسعه شخصی و اجتماعی آنان مورد بررسی قرار می‌گیرد. این مقاله به بررسی ارزش‌هایی همچون احترام، برابری، آزادی، تربیت و مراقبت، همبستگی و تعاون در هویت زنان می‌پردازد و نقش اصلی آن‌ها در شکل‌گیری و تحقق این ارزش‌ها را برجسته می‌کند. این مقاله به یک فهم عمیق‌تر از ارزش‌های هویتی زن به عنوان عنصر حیاتی و اساسی اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد و نقش زنان در تأمین پیشرفت و توسعه جوامع را مورد بررسی قرار می‌دهد.

بنابراین، در این مقاله سعی شده است تا به شناسایی و بررسی تبیین ارزش‌های هویتی از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته شود. امیدواریم که این مقاله بتواند به بررسی عمیق‌تر این مسائل و پیدا کردن راهکارهای موثر برای تبیین ارزش‌های هویتی زن کمک کند.

در این موضوع کتابهایی نگاشته شده است از جمله حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد از محمد حکیم پور، جایگاه اجتماعی زن از منظر اسلام از مهدی نصیری، شخصیت و حقوق زن در اسلام از مهدی مهریزی، و.... که در این کتاب‌ها به صورت جزئی و به طور کامل در این موضوع یعنی تبیین ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته است و من در این مقاله سعی کرده‌ام تا در مورد تبیین ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات بپردازم.

مفهوم شناسی هویت

مفهومی است که همواره دو وجه را در خود دارد: وجه نخست، شباهت گروه یا افرادی که مانند یکدیگرند و خود را در شباهت ها تعریف می کنند؛ وجه دوم، تمایز است که این گروه یا افراد، خود را متمایز از دیگری تعریف می کنند. هویت اغلب در سطوح مختلف فردی تا اجتماعی صورت بندی می شود. هویت از منظر آیت الله خامنه ای نیز اگرچه بیش تر در حوزه ملی، دینی، اسلامی و ایرانی بیان شده است، اما می توان عبارت مجموعه فرهنگ ها، باورها، خواست ها، آرزوها و رفتارها را که ایشان در حیطه هویت ملی مطرح کرده اند را در تعریف کلی هویت استفاده نمود. بنابراین مجموعه فرهنگ ها، باورها، خواسته ها، آرزوها و رفتارها در یک فرد که او را شبیه دیگری و یا متمایز از دیگری می کند، هویت فرد را می سازد.^۱

مفهوم شناسی ذات

ذات به معنای اصل، جبلت، جوهر، خمیره، سرشت، شخص، طبیعت، طینت، فطرت، کنه، گوهر، نهاد صاحب، مالک، نف و عین و جوهر و حقیقت چیزی می باشد که ذات واژه ای است که کاربرد های مختلفی دارد گاهی در فلسفه از اصل ماهیت، به ذات و از اجزای ماهیت، به ذاتی تعبیر آورده می شود. گفته شده است: ارکان وجودی و مقومات هر چیزی را ذاتیات آن نامیده اند. ذات همان نفس است که حی، مدرک، سمیع، بصیر و عاقل است.^۲

در تعریف ذات گفته اند: ذات جوهر روحانی است که به نفس خود زنده است و چون قرین و هم نشین جسمی از اجسام گشت آن را مانند خود می نماید، مانند صورت آتش که جوهری سوزان است که اگر آن را در کنار جسمی از اجسام قرار دهی، آن جسم را هم مانند خود داغ می نماید. نفس در واقع نوری از انوار معنوی الهی است که مشرق و تابشگاه آن خداوند و مغرب و فرودگاه آن، این کالبد تاریک است. طبق دیدگاه حکمت متعالیه، ذوات ابتدا به صورت جمعی وجود داشته، سپس با تکون مادی تشخص می یابند و از این به بعد به صورت فردی باقی می مانند. نفس جسمانیة الحدوث و روحانیة البقا می باشد. اما به نظر می رسد که کاربرد عرفی واژه ذات، معنای خاصی است و مراد از آن مجموعه ای از ویژگی های ذاتی و اکتسابی و... است. چون ذات انسان از دو جنبه قابل بررسی است. الف: از جنبه مادی و طبیعی که از آن تعبیر به طینت می کنند. ب:

^۱ فاطمه، ترکان، هویت زن از منظر اندیشه های قرآنی، فصلنامه علمی و پژوهشی، ۱۴۰۲، شماره ۴

^۲ محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، انتشارات امیرکبیر، قم، ۱۳۸۸

از جنبه معنوی و روحی انسان که به فطرت تعبیر می شود. طینت به معنای خمیره، سرشت و طبع است، «طین» مبدا وجود و زندگی مادی انسان است، اما مبدا زندگی معنوی و روحانی آدمی، روح اوست.^۱

هویت ذات زن از دیدگاه حقوق خانواده ایران

زن، به عنوان یک انسان، موجودی الهی و شایسته نیل به همه کمالات است. قرآن کریم درباره استعدادها و امکانات مربوط به زن و مرد نگرش واحدی دارد و هدف آفرینش آدمیان را که عبودیت، حیات طیبه و رضوان الهی است به صورت عام مطرح کرده است. اسلام زن را در ارزش‌های انسانی مانند ایمان، عمل صالح، علم و دانش، تقوا و پارسایی و هجرت و جهاد همانند مرد قلمداد می‌کند. افزون بر این اسلام رعایت حرمت و احترام زن را در جامعه لازم شمرده و حضور اجتماعی و نظارت بر اعمال و رفتار جامعه اسلامی (امر به معروف و نهی از منکر) را به عنوان حق و وظیفه زنان نیز معرفی می‌کند. اسلام ارزش فوق‌العاده‌ای برای وظایف زن در امور مربوط به همسررداری و مادری و تربیت فرزندان قائل است و حسن اجرای این وظایف را هم‌سنگ و هم‌وزن تمام فضایل و کمالات متصور برای مردها می‌داند. نهایتاً اینکه اسلام و قرآن با صراحت کامل بر خلقت انسانی زن صحه گذاشته و بدین طریق تمام بینش‌های انحرافی و تحقیرکننده در مورد زن را نفی می‌کند.

تفاوت زن و مرد از مسائل مهم نظری و کاربردی در مباحث فرهنگی است که امروزه موجبات چالش‌های زیادی گردیده است بدون تردید می‌دانیم که زن و مرد از نظر اسلام، دارای سرشتی واحد هستند و هر دو می‌توانند مدارج ترقی و تکامل را طی نمایند و برتری در نزد خدا، از آن کسی است که تقوای بیشتری داشته باشد. اما از آنجا که غالب خطابات قرآنی با صیغه مذکر بیان گردیده، این شبهه را ایجاد می‌کند که شاید فقط مردان مخاطب قرآنند و برخی از فضایل و نیکی‌ها تنها از ناحیه مردان قابل کسب است و زنان بدان راهی ندارند.^۲ به عنوان مثال قرآن کریم، در سوره آل عمران فضایی را به صیغه مذکر، مورد اشاره قرار می‌دهد؛ "الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالسَّحَرِ؛ شکیبایان و راستگویان و فرمان‌برداران و

^۱ مصطفی، میرسلیم، دانشنامه اسلامی، انتشارات بنیاد دایره معارف اسلامی، ۱۳۷۵

^۲ فاطمه، سالاری، روح زن، انتشارات دانش، تهران، ج ۱، ۱۳۸۱، ص ۲۱

انفاق کنندگان و آنان که در سحرگاهان آموزش می‌طلبند.^۱ سپس در سوره احزاب این ویژگی‌ها را به طور مشخص و به تفکیک، برای زن و مرد برمی‌شمارد؛ "إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا؛ خدا برای مردان مسلمان و زنان مسلمان و مردان مؤمن و زنان مؤمن و مردان اهل طاعت و زنان اهل طاعت و مردان راستگوی و زنان راستگوی و مردان شکيبا و زنان شکيبا و مردان خداترس و زنان خداترس و مردان صدقه‌دهنده و زنان صدقه‌دهنده و مردان روزه‌دار و زنان روزه‌دار و مردانی که شرمگاه خود را حفظ می‌کنند و زنانی که شرمگاه خود را حفظ می‌کنند و مردانی که خدا را فراوان یاد می‌کنند و زنانی که خدا را فراوان یاد می‌کنند آموزش و مزدی بزرگ آماده کرده است.^۲"

تبیین ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه آیات و روایات

ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی به عنوان بخش حیاتی از تعالیم این دین، بسیار ارزشمند و ارزشمند شمرده می‌شوند. قرآن کریم و روایات پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) بر اهمیت و ارزش زنان تأکید می‌کنند و بر خطرناک بودن هر گونه تبعیض علیه آن‌ها انداز می‌دهند. هویت زن ارزش‌هایی دارد که معمولاً بر اساس تجربیات شخصی، فرهنگ، اعتقادات و ارزش‌های جامعه‌ای شل می‌گیرد. این ارزش‌ها می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

۱- استقلال

زنان به عنوان افرادی مستقل و قادر به اتخاذ تصمیمات خود، از ارزش استقلال برخوردارند. استقلال زن از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی یکی از موارد مهمی است که به طور مستقیم با ارزش‌های هویتی زن مرتبط است. اسلام، همچون دیگر ادیان، اهمیت استقلال و آزادی فرد را تأکید می‌کند، اما به شکلی که با ارزش‌های

^۱ سوره آل عمران، آیه ۱۷

^۲ سوره احزاب، آیه ۳۵

اجتماعی خود پردازند. اسلام اعتقاد دارد که زنان با آزادی و خودباوری به نقش مهمی در توسعه جامعه و پیشرفت انسانی ایفای نقش می‌کنند.^۱

۶- همبستگی و تعاون

روایات اسلامی بر اهمیت همبستگی و تعاون بین زنان و شریک‌بازی‌های اجتماعی آن‌ها تأکید می‌کنند و از ارزش همبستگی و اعتقاد به تیم پشتیبانی می‌کنند. ارزش همبستگی و تعاون می‌تواند زنان را در فعالیت‌های گروهی و اجتماعی تقویت کرده و ارتباطات مثبت بین فردی را ترویج دهد.

در اسلام، همبستگی و تعاون زنان به عنوان ارزش‌های هویتی بسیار ارزشمند و حائز اهمیت هستند. از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی، تعاون و همبستگی بین زنان و تقویت روابط اجتماعی آنان تأکید شده است. از دیدگاه اسلام، همبستگی و تعاون بین زنان و مردان در خانواده اهمیت بسیاری دارد. قرآن به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، توجیه و ترویج همبستگی و تعاون بین اعضای خانواده را تأکید می‌کند. زنان به عنوان مهمترین اعضای خانواده هستند و تقویت روابط و همبستگی میان آن‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَةُ بِمَبْلَغِ جُهِدِهِمْ وَالتَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ؛ از حقوق واجب خدا بر بندگان، خیرخواهی به اندازه توان، و یاری کردن یکدیگر برای برپایی حق در میان خود است.»^۲

اسلام به تعاون و همبستگی میان اعضای جوامع مسلمان تأکید دارد، از جمله زنان. زنان به عنوان اعضای فعال و تاثیرگذار جوامع، باید با یکدیگر همکاری کرده و به تقویت و توسعه جوامع مسلمان کمک کنند. از آنجایی که زنان در جوامع اسلامی نقش مهمی دارند، تعاون و همبستگی آن‌ها برای پیشرفت جوامع بسیار اساسی است. اسلام به زنان حقوق اجتماعی و اقتصادی مساوی با مردان می‌دهد و از آنان خواسته است که با تعاون

^۱ مهدی، مهریزی، شخصیت و حقوق زن در اسلام، شرکت انتشاراتی علمی و فرهنگی، تهران

^۲ محمد، سیدرضی، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، انتشارات تحقیقات امیرالمومنین، قم، ۱۳۹۱، خطبه ۲۱۶

و همبستگی در حل مسائل اجتماعی و اقتصادی دست به کار شوند. تعاون و همبستگی میان زنان، بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی آنان و جوامعی که در آن زندگی می‌کنند را تضمین می‌کند.

روزی رسول اکرم(ص) وارد منزل امیر مؤمنان(ع) شد. او و حضرت زهرا(س) مشغول آسیاب کردن غله هستند، پرسید: « کدام یک از شما خسته است؟ حضرت علی(ع) پاسخ داد: ای پیامبر! فاطمه خسته است. حضرت به او فرمود: دخترم! برخیز. او برخاست و پیامبر(ص) به جای او به آسیاب کردن پرداخت.»^۱

در کل، اهمیت همبستگی و تعاون زنان در اسلام به عنوان ارزش های هویتی بسیار مهم است و از زنان خواسته می‌شود که با همکاری، تعاون و تضامن، به تقویت روابط اجتماعی و افزایش محبت و صلح در جوامع خود کمک کنند. این ارزش های هویتی از طریق قرآن و روایات اسلامی به زنان اعلام شده است و آنان باید به آن پایبند بمانند.^۲

۷- احترام و ارزش قرار دادن در جامعه

قرآن و روایات اسلامی زنان را به عنوان اعضای ارزشمند جامعه و خانواده توصیف می‌کنند و از احترام و ارزش قرار دادن به آن‌ها سخن می‌گویند.

از دیدگاه قرآن و روایات، احترام و ارزش قرار دادن به هویت زن امری بسیار حائز اهمیت است. در قرآن کریم آمده است "وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ" که به معنی برخورداری با زنان به نیکی و خوبی است. همچنین، در روایات نیز آمده است که زن تجارت و دین است و احترام وی برابر با احترام به دین و اعتقادات است.

از این رو، اهمیت احترام و ارزش قرار دادن به هویت زن در جامعه بسیار مهم است و هر فرد باید به آن احترام بگذارد. هویت زنان نیز باید مورد توجه و ارزش قرار گیرد و آنها باید از حقوق و آزادیهای خود بهره‌مند شوند. به عنوان یک انسان مومن و باورمند به اصول اخلاقی اسلامی، باید همواره احترام و ارزش به هویت زنان داده

^۱ احمد، نراقی، معراج السعاده، انتشارات هجرت، قم، ۱۳۷۸، ص ۴۲۹

^۲ مهدی، نصیری، جایگاه اجتماعی زن از منظر اسلام، کتاب صبح

شود و آنها را به عنوان یک عضو ارزشمند و فعال در جامعه مورد احترام قرار داد. این امر باعث تقویت هویت زنان و افزایش اعتماد به نفس آنها خواهد شد و جامعه از این تعامل احترام زنانه بهره مند خواهد شد.

پیامبر عزیز خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هر کس به بازار رود و هدیه‌ای برای خانواده اش بخرد و ببرد، پاداش او مانند کسی است که برای نیازمندان صدقه می‌برد و هنگامی که هدیه را به خانه می‌برد، باید، قبل از پسران، به دختران بدهد، زیرا کسی که دخترش را شادمان کند، مانند کسی است که یک بنده از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده است؛ و هر کس با دادن هدیه‌ای چشم پسری را روشن کند، گویا از ترس خدا گریسته است و هر کس از ترس خدا بگرید، خداوند او را داخل نعمت‌های بهشت کند.»^۱

ارزش‌های هویتی زن نشان‌دهنده تنوع و غنای فرهنگی و اجتماعی زنان است و می‌تواند بر مسیر زندگی و کار آنها تأثیر مهمی داشته باشد. ارزش‌های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی مبتنی بر پذیرش، احترام، برابری، عدالت، آزادی و تربیت می‌باشد و زنان را به عنوان اعضای ارزشمند و مهم جامعه توصیف و تشویق می‌کند.^۲

^۱ حسن، ابن شعبه، تحف العقول، مترجم صادق حسن زاده، انتشارات آل علی (ع)، قم، ج ۳، ۱۳۸۲، ص ۲۸۳

^۲ ابوالفضل، حادقی، زن از نظر حقوق اسلامی، چاپخانه مجلس، تهران، ۱۳۴۲، ص ۹۳

نتیجه گیری

ارزش های هویتی زن در جوامع مختلف بر اساس اعتقادات، ارزش ها و فرهنگ های مختلف متفاوت است. اما در جامعه امروزی و با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی، ارزش هویتی زن شامل استقلال فکری، اقتصادی و اجتماعی است که به زن امکان می دهد تصمیمات خود را بگیرد و به توانایی های خود اعتماد کند. قرآن و روایات اسلامی تاکید دارند که زنان بای با احترام و ارزش قائلی شوند و مردان نیز باید با احترام و مهربانی با زنان خود رفتار کنند. اسلام به زنان توصیه می کند که عفت و پاکی خود را حفظ کنند و از آن ها برای حفظ نسل و ارزش های اخلاقی جامعه اهمیت بالایی قاعده بگیرند. زنان باید اجازه داده شود تا برای خود انتخاب کنند و راه های مختلفی را برای رسیدن به اهداف و آرزوهای خود بپذیرند. ارزش هویتی زن شامل حقوق برابری در جامعه، اقتصاد، سیاست و فرهنگ است که به زن امکان می دهد در تمامی زمینه ها به طور برابر با مردان فعالیت کند. زن به عنوان معلم اصلی خانواده بر دوش دارد که وظیفه تربیت فرزندان و آموزش اخلاق و ارزش های اسلامی به آنها برمی گردد. زنان باید به عنوان افرادی با ارزش و اهمیت تلقی شوند و احترام و تقدیر خود را در جامعه بدست آورند. ارزش هویتی زن شامل توانایی توسعه فردی، تحصیلات و حرفه ای برای دستیابی به رشد و پیشرفت شخصی و حرفه ای است. ارزش های هویتی زن به عنوان افرادی با ارزش، حقوق برابر و توانمند باید توسط جوامع قدردانی و احترام گذاشته شود. با توجه به این نکات، می توان گفت که ارزش های هویتی زن از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی بسیار ارزشمند و با ارزش است و باید با احترام و ارزش قائلی شوند.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- ابن بابویه، محمد، الخصال، مترجم محمدباقر، کمره ای، انتشارات کتابچی، تهران، ۱۳۷۷
- ۲- ابن شعبه، حسن، تحف العقول، مترجم صادق حسن زاده، انتشارات آل علی(ع)، قم، ج ۳، ۱۳۸۲
- ۳- بروجردی، حسین، جامع احادیث الشیعه، انتشارات مهر، تهران، ج ۲۰، ۱۳۸۰
- ۴- بیانات رهبر انقلاب اسلامی در حضور بانوان، ۱۳۹۴-۴-۲۴
- ۵- ترکان، فاطمه، هویت زن از منظر اندیشه های قرآنی، فصلنامه علمی و پژوهشی، ۱۴۰۲
- ۶- جوادی آملی، زن در آیینه جلال و جمال، عبدالله، مرکز فرهنگی رجا، ۱۳۸۲
- ۷- حاذقی، ابوالفضل، زن از نظر حقوق اسلامی، چاپخانه مجلس، تهران، ۱۳۴۲
- ۸- سیدرضی، محمد، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، انتشارات تحقیقات امیرالمومنین، قم، ۱۳۹۱
- ۹- عظیمی فر، مینا، تبیین هویت ذاتی زن در تعریف قرآن، خبرگزاری برنا، ۱۴۹۲
- ۱۰- سالاری، فاطمه، روح زن، انتشارات دانش، تهران، ج ۱، ۱۳۸۱
- ۱۱- مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، انتشارات صدرا، قم، ۱۳۶۳
- ۱۲- مهریزی، مهدی، شخصیت و حقوق زن در اسلام، شرکت انتشاراتی علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۹
- ۱۳- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، انتشارات امیرکبیر، قم، ۱۳۸۸
- ۱۴- میرسلیم، مصطفی، دانشنامه اسلامی، انتشارات بنیاد دایره معارف اسلامی، ۱۳۷۵
- ۱۵- نراقی، احمد، معراج السعاده، انتشارات هجرت، قم، ۱۳۷۸
- ۱۶- نصیری، مهدی، جایگاه اجتماعی زن از منظر اسلام، کتاب صبح، ۱۳۷۳